

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΑΚΟΣΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1941

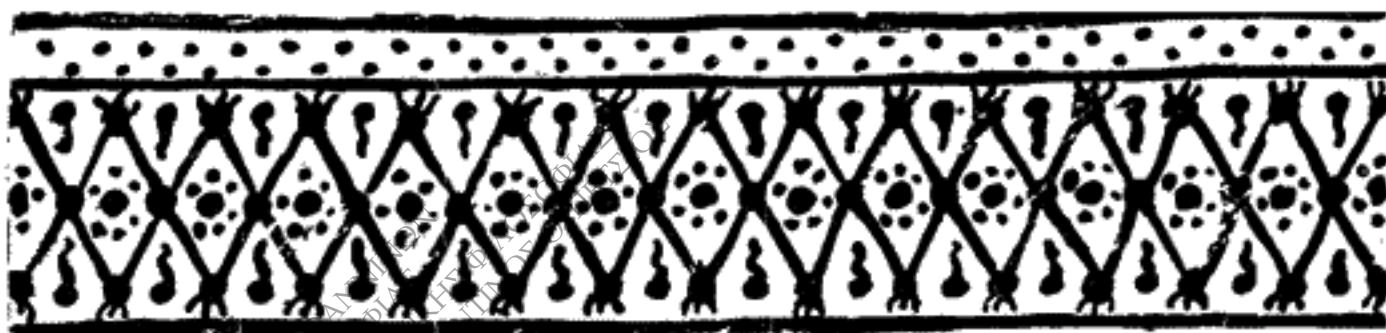
ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",

38 — ΣΤΑΔΙΟΥ — 38

ΑΘΗΝΑΙ

ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΥ ΝΙΤΣΕ

Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ*

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΙΜ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΟΥ

XV

Πρέπει να στρέψουμε τα βλέμματα προς τους αντιπάλους των Έλεατών για να δικαιώσουμε τα καταπληκτικά πλεονεκτήματα που προσφέρει ή άποψη του Παρμενίδη. Πόσες δυσκολίες—που ο Παρμενίδης είχε ξεουδετερώσει—περίμεναν τον Αναξαγόρα κι' άλλους εκείνους που πίστευαν στην πολλαπλότητα των ούσιων, όταν έτιθετο το έρώτημα τούτο: Πόσες ούσιες υπάρχουν; Ο Αναξαγόρας αποτόλμησε το πήδημα, έκλεισε τα μάτια και είπε: Απειρία⁽¹⁾. Ξέφευγε έτσι από την εξαιρετικά δυσάρεστη ανάγκη ν' αναφέρη ώρι-

σμένον αριθμό πρωταρχικῶν ούσιων. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἀπειράριθμοι αὐτὲς οὐσιες ἔπρεπε νὰ ὑπάρχουν χωρὶς ν' αὐξάνουν καὶ χωρὶς νὰ μεταβάλλονται, ἀπὸ αἰῶνες⁽¹⁾, ἡ ὑπόθεση αὐτὴ προϋπέθετε τὴν ἀντιφατικὴν ἰδέα ἑνὸς ἀπείρου, κλειστοῦ καὶ περατωμένου. Κοντολογίς, ἡ πολλαπλότητα, ἡ κίνηση, τὸ ἄπειρο, ποὺ ἐτράπησαν εἰς φυγὴν ἀπὸ τὸν Παρμενίδη μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἐκπληκτικῆς ἀρχῆς τοῦ Ἐνός, ξαναγύριζαν ἀπ' τὴν ἐξορία κ' ἔριχναν τὰ βέλη τους κατὰ τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παρμενίδη γιὰ νὰ τοὺς προξενήσουν τὰ τραύματα ἐκείνα ποὺ μένουν ἀγιάτρευτα. Εἶναι φανερό πῶς οἱ ἀντίπαλοι αὐτοὶ δὲν εἶχαν σαφῆ συνείδηση τῆς φοβερῆς δυνάμεως ποὺ εἶχε ἡ σκέψη αὐτὴ τῶν Ἐλεατῶν: «Δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει οὔτε χρόνος, οὔτε κίνηση, οὔτε χῶρος, γιὰτὶ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ τὰ φαντασθοῦμε παρὰ μόνον ἄπειρα, δηλαδὴ ἀπεριόριστα μεγάλα, ἀφ' ἑνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου διαιρετὰ στὸ ἄπειρο, συνεπῶς τὸ ἄπειρο δὲν ἔχει ὑπόσταση, δὲν ὑπάρχει» ποὺ γι' αὐτὸ κανεὶς δὲν ἀμφιβάλλει, ἀρκεῖ νὰ πάρη στὴν αὐστηρὴ τῆς ἔννοια τῆ λέξεως «εἶναι» καὶ νὰ θεωρήσῃ ὡς ἀδύνατη τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀντιφατικοῦ, λόγου χάρη ἑνὸς πεπερασμένου ἀπείρου. Μ' ἂν ἀκριβῶς ἡ πραγματικότης μᾶς ἐμφανίζει κάθε πρᾶγμα ὑπὸ τὴ μορφή τοῦ πεπερασμένου ἀπείρου, γίνεται φανερό πῶς αὐτοαναιρεῖται, δὲν ἔχει δηλαδὴ ἀληθινὴ ὑπόσταση. Στὴν περίπτωσιν ποὺ οἱ ἀντίπαλοι αὐτοὶ

(*) Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο. — Μὲ τὴ δημοσίευση τῆς συνέχειας αὐτῆς τερματίζεται τὸ Α' Μῆρος τῆς μελέτης τοῦ Φρειδερίκου Νίτσε γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία στὰ χρόνια τῆς Ἑλληνικῆς Τραγωδίας. Στὸ Β' Μῆρος ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει ἀναλυτικώτερα τὶς ἰδέες τοῦ Ἀναξαγόρα, γιὰ νὰ φτάσῃ στὸν Ἐμπεδοκλῆ ποὺ τόσο τὸν ἐνέπνευσε, ὥστε νὰ τοῦ δώσῃ τὸ θέμα γιὰ τὴ συγγραφή ἑνὸς ἀγνώστου στοὺς πολλοὺς δράματός του, ποὺ τὸ γενικὸ διάγραμμα καὶ μερικὲς σκηνές του διασώθηκαν στὰ χειρόγραφα τοῦ Γερμανοῦ ποιητῆ. Ἐπίσης στὸ Β' Μῆρος περιλαμβάνονται τὰ ἐξῆς ἐνδιαφέροντα κεφάλαια: «Δημόκριτος», — «Οἱ Πυθαγόρειοι», — «Σωκράτης», τὰ αὐτοτελῆ μέρη: «Ὁ Φιλόσοφος. Σκέψεις γιὰ τὸν ἀνταγωνισμό τῆς Τέχνης καὶ τῆς Γνώσεως», — «Ὁ Φιλόσοφος, γιατρός τοῦ πολιτισμοῦ», — «Ὁ ἀνταγωνισμὸς τῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς Σοφίας», — καθὼς καὶ ἓνα συνοπτικὸ διάγραμμα τῶν κυριωτέρων τάσεων τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας. Τὸ Β' τοῦτο Μῆρος θ' ἀρχίσῃ ἀπὸ τὸ τεύχος τοῦ Ἰανουαρίου 1942 καὶ θὰ τελειώσῃ σὲ ὀκτῶ ἢ δέκα συνέχειες.

(1) «Ἀναξαγόρας... πρῶτος μετέστησε τὰς περὶ τῶν ἀρχῶν δόξαν καὶ τὴν ἄλλειπυσαν αἰτίαν ἀνεπλήρωσε, τὰς μὲν σωματικὰς ἀπείρους ποιήσας· πάντα γὰρ τὰ ὁμοιομερῆ, ὅσον ὕδωρ ἢ πῦρ ἢ χρυσόν, ἀγέννητα μὲν εἶναι καὶ ἀφθάρτα...» Καὶ: «... λέγει γοῦν Ἄ. ὅτι «ἐν παντὶ παντὸς μοῖρα ἔνεστι» καὶ «ὄτων πλείστα ἐνι, ταῦτα ἐνδηλότατα ἐν ἕκαστὸν ἐστι καὶ ἦν» (Σιμπλ. Φυσ. 27-2.) Ἐπίσης, πρβλ.: Ἄριστ. Φυσ. Γ. 4. 203. 19: «ὅσοι δ' ἀπειρα ποιοῦσι τὰ στοιχεῖα, καθάπερ Ἀναξαγόρας καὶ Δημόκριτος, ὁ μὲν ἐκ τῶν ὁμοιομερῶν, ὁ δ' ἐκ τῆς πανσπερμίας τῶν σχημάτων, τῆ ἀφῆ συνεχὲς τὸ ἀπειρον εἶναι φασί.» (Π.τ.Μ.)

(1) «Ἀναξαγόρας δ' ὁ Κλαζομένιος... ἀπείρους εἶναι φησὶ τὰς ἀρχάς· σχεδὸν γὰρ ἅπαντα τὰ ὁμοιομερῆ (καθάπερ ὕδωρ ἢ πῦρ) οὕτω γίνεσθαι φησὶ καὶ ἀπόλλυσθαι φησὶ συγκρίσει καὶ διακρίσει μόνον, ἄλλως δ' οὕτε γίνεσθαι οὐτ' ἀπόλλυσθαι, ἀλλὰ διαμένειν αἰετὰ.» (Ἄριστ. Μεταφ. Α. 3. 984, 11.) (Π.τ.Μ.)

θά ἤθελαν ν' ἀντιτείνουν: «Ἄλλὰ καὶ στὴν ἴδια τῇ σκέψῃ σας ὑπάρχει διαδοχὴ, ἢ σκέψῃ σας, συνεπῶς, θὰ μπορούσε νὰ μὴν εἶναι πραγματικὴ καὶ νὰ μὴ μπορεῖ τίποτε ν' ἀποδείξῃ», ὁ Παρμενίδης θ' ἀπαντοῦσε ἴσως ὅπως ὁ Κάντ σ' ἀνάλογη περίπτωση καὶ σχετικὰ μὲ τὴν ἴδια μορφή: «Μπορῶ, πράγματι, νὰ πῶ ὅτι οἱ παραστάσεις μου ἔχουν μιὰν ἀλληλουχία [μιὰ διαδοχὴ], ἀλλ' αὐτὸ σημαίνει μόνο ὅτι ἀντιλαμβανόμαστε τὴν ἀλληλουχία τούτη ὡς διαδοχὴ μέσα στὸ χρόνο, δηλαδὴ στὴ μορφή πού τοὺς δίνει ἡ ἐσώτερή μας αἴσθηση. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι λόγος γιὰ νὰ εἶναι ὁ χρόνος ἕνα πρᾶγμα καθ' ἑαυτὸ, οὔτε ἕνας ὄρος ἀντικειμενικὰ συνδεδεμένος μὲ τὰ πράγματα». Θάπρεπε, λοιπόν, νὰ ξεχωρίζουμε τὴν καθαρὴ σκέψη, πού εἶναι ἔξω χρόνου, ὅπως τὸ Ἔν Ὄν τοῦ Παρμενίδη, καὶ τὴ συνείδηση τῆς σκέψης αὐτῆς ἢ συνείδηση τότε θὰ ἐρμήνευε ἤδη τὴ σκέψη ὑπὸ τὴ μορφή τῆς φαινομενικότητας, δηλαδὴ τῆς διαδοχῆς, τῆς πολλαπλότητας καὶ τῆς κίνησης. Εἶναι πιθανόν ὁ Παρμενίδης νὰ χρησιμοποιοῦσε αὐτὸ τὸν ἐλιγμό' ἐξ ἄλλου θάπρεπε τότες νὰ προβάλλει τὴν ἴδιαν ἔνσταση πού πρόβαλλε κι' ὁ Α. Spür («Denken und Wirklichkeit» Β' ἐκδ. τ. Ι. σ. 209 καὶ ἐφ.) στὸν Κάντ: «Εἶναι πρῶτα-πρῶτα φανερό πῶς δὲν μπορῶ νὰ ξέρω τίποτα ἀπὸ μιὰ διαδοχὴ καθ' ἑαυτὴν ἂν δὲν ἔχω ταυτόχρονα στὴ συνείδησή μου τοὺς ἐπάλθλους κρίκους τῆς διαδοχῆς αὐτῆς. Ἡ παράσταση μιᾶς διαδοχῆς δὲν ἔχει τίποτε τὸ διαδοχικὸ καθ' ἑαυτὴν, εἶναι συνεπῶς ὁλότελα διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἀλληλουχία τῶν παραστάσεων μας. Δεύτερο, τὸ ἀξίωμα τοῦ Κάντ συνεπάγεται τόσο ἐκδηλους παραλογισμούς, πού ἀπορεῖ κανεὶς πῶς δὲν τοὺς πρόσεξε. Κατὰ τὴν ὑπόθεση τούτη, ὁ Καῖσαρ κι' ὁ Σωκράτης δὲν πέθαναν, ζοῦνε ὅπως καὶ πρὶν ἀπὸ δυὸ χιλιάδες χρόνια, κι' ἂν φαίνονται νεκροί, αἰτία σὲ τοῦτο εἶναι ἡ ὀργάνωση τῆς «ἐσώτερης αἴσθησής» μου. Ἐδῶ πρέπει κανεὶς πρῶτα-πρῶτα νὰ διερωτηθῆ: «Πῶς γίνεται ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῆς συνειδητῆς ζωῆς, πού εἶναι προικισμένη μ' ὄλες τίς ἐξωτερικὲς καὶ ἐσωτερικὲς αἰσθήσεις της, νὰ ὑπάρχουν μονάχα στὴν ἀντίληψη τῆς ἐσώτερης αἴσθησης; Εἶναι γεγονὸς πῶς δὲν μπορούμε διόλου ν' ἀρνηθοῦμε τὴν πραγματικὴτητα τῆς μεταβολῆς. Ἄν τὴν πετάξουμε ἀπ' τὸ παράθυρο, ξαναγουρίζει ἀπὸ τὴν κλειδαρότρυπα. Ἄδικα θὰ εἰποῦμε: «Μοῦ φαίνεται μονάχα πῶς οἱ καταστάσεις καὶ οἱ παραστάσεις ἀλλάζουν». Ἡ φαινομενικὴτητα, αὐτὴ καθαυτὴν, ὑπάρχει ἀντικειμενικὰ, ἢ διαδοχὴ σ' αὐτὴν ἔχει μιὰν ἀναμφισβήτητη ἀντικειμενικὴ πραγματικὴτητα, ἐδῶ ὑπάρχει πρᾶγματι κάτι τὸ διαδοχικὸ. Πρέπει ἐπίσης νὰ παρατηρηθῆ πῶς ὁλόκληρη ἡ κριτικὴ τοῦ λόγου δὲν φαίνεται βάσιμη καὶ νόμιμη, παρ' ἂν δεχτοῦμε πῶς οἱ παραστάσεις

μας μᾶς φαίνονται ὅπως εἶναι. Γιατὶ ἂν καὶ οἱ παραστάσεις μας μᾶς φαίνονται ἀλλιῶτικες παρ' ὅτι πραγματικὰ εἶναι, δὲ θὰ μπορούσε νὰ εἰπωθῆ τίποτε τὸ βάσιμο γι' αὐτές, δὲ θὰ μπορούσε οὔτε νὰ θεμελιώσῃ κανεὶς μιὰ θεωρία τῆς γνώσης οὔτε νὰ κἀνῃ ὅποιαδήποτε «ὑπερβατικὴ» ἔρευνα πού θὰ εἶχε ἀξία ἀντικειμενικὴ εἶναι, λοιπόν, ἐκτὸς ἀμφιβολίας πῶς οἱ παραστάσεις μας μᾶς φαίνονται διαδοχικές.»

Ἡ διαπίστωση τῆς διαδοχῆς αὐτῆς καὶ τῆς κίνησης αὐτῆς, πού εἶναι, ἀσφαλῶς, ἀδιαφιλονεικῆτες, ὠδήγησε τὸν Ἀναξαγόρα σὲ μιὰν ἀξιωματικὴν ὑπόθεση. Προφανέστατα οἱ παραστάσεις ἐκινούντο ἀφ' ἑαυτῶν χωρὶς νὰ παρωθοῦνται καὶ χωρὶς νὰ ὑπακοῦνε σὲ μιὰν ἐξωτερικὴ αἰτία. Ὑπάρχει, λοιπόν, συλλογιζόμενος, κάποιον πρᾶγμα πού φέρει καθ' ἑαυτὸ τὴν καταγωγὴ καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς κίνησης· παρατηροῦσε ὅμως ἀκόμη πῶς ἡ παράσταση αὐτὴ ὄχι μόνο κινεῖται καθ' ἑαυτὴν, ἀλλὰ κινεῖ καὶ κάτι ἐντελῶς διάφορο, τὸ σῶμα. Ἀνακαλύπτει, λοιπόν, στὴν ἀμεσώτερη πείρα, τὴν ἐνέργεια τῶν παραστάσεων στὴν ἐκτεταμένην ὕλη, ἐνέργεια πού ἐμφανίζεται ὡς κίνηση τῆς ὕλης αὐτῆς. Αὐτὸ τοῦ φάνηκε γεγονὸς, καὶ μόνο πάρεργα παρακινήθηκε νὰ τὸ ἐξηγήσῃ. Τοῦ ἀρκοῦσε νὰ διαθέτει ἕνα σχῆμα ρυθμιστικὸ τῆς γαγκόσμιας αὐτῆς κίνησης, πού τὴ νοοῦσε τώρα πότε σὰ μιὰ κίνηση τῶν ἀληθινῶν μεμονωμένων οὐσιῶν, κινούμενων ἀπὸ τὴν παραστατικὴν ἱκανότητα, τὸ Νοῦς⁽¹⁾, πότε σὰν κίνηση προκαλούμενη ἀπὸ ἕνα σῶμα πού βρισκόταν ἤδη σὲ κίνηση. Δὲν εἶχε ἴδῃ, ἀναντίρρητα, ὅτι τὸ τελευταῖο αὐτὸ εἶδος κίνησης, ἢ μηχανικὴ διαβίβαση τῶν κινήσεων καὶ τῶν συγκρούσεων, περιεῖχε ἐπίσης, λόγῳ τῶν ἰδίων του ἀρχῶν, ἕνα πρόβλημα πού πιθανώτατα τοῦ ξέφυγε: ἡ κοινὴ καὶ καθημερινὴ παρουσία τοῦ ἀποτελέσματος τῆς σύγκρουσης ἐξασθένιζε ἀναμφίβολα τὸ βλέμμα του πρὸς ὅτι αἰνιγματικὸ εἶχε τὸ φαινόμενο τοῦτο. Ἀντίθετα, ἔνωθε ἀρκετὰ καλὰ τὴν προβληματικὴ, καὶ μάλιστα ἀντιφατικὴ φύση τῆς ἐνέργειας τῶν παραστάσεων ἐπάνω στὶς αὐθύπαρκτες οὐσίες, γι' αὐτὸ προσπάθησε ν' ἀναγάγῃ τὴν ἐνέργεια τούτη σ' ἕνα μηχανικὸ φαινόμενο προώθησης καὶ σύγκρουσης πού τοῦ φαίνόταν ἀνεξήγητο. Ὁ Νοῦς ἦταν ὅπως ὅποτε μιὰ ἀπὸ τίς προικισμένες αὐτές

(1) «... Οὗτος (ὁ Ἀναξαγόρας) ἔφη τὴν παντὸς ἀρχὴν νοῦν καὶ ὕλην, τὸν μὲν νοῦν κινεῖν, τὴν δὲ ὕλην γενομένην· ὄντων γὰρ πάντων ὁμοῦ, νοῦς ἐπέλαθὼν διεκόσμησεν.» Ἰησοῦ. Ἄναϊρ. 1.8. (Βλ. Diels, Fr. Ἀναξ. Α. 42. (301, 22). Καὶ «... ἀρχὴν γὰρ τὸν νοῦν τίθεται μάλιστα πάντων· μόνον νοῦν φησὶν αὐτὸν τῶν ὄντων ἀπλοῦν εἶναι καὶ ἀμιγῆ τε καὶ καθαρὸν· ἀποδίδωσι δ' ἀμφῶ τῇ αὐτῇ ἀρχῇ τὸ τε γινώσκειν καὶ τὸ κινεῖν, λέγων νοῦν κινῆσαι τὸ πᾶν.» (Πλάτ. Κρατ. 413). Κα «... διὸ καὶ ὀρθῶς λέγει τὸν νοῦν ἀπαθῆ φάσκων καὶ ἀμιγῆ εἶναι, ἐπειδὴ περ κινήσεως ἀρχὴν αὐτὸν ποιεῖ εἶναι· οὕτω γὰρ ἂν μόνως κινεῖται ἀκίνητος ὢν καὶ κρατοῖται ἀμιγῆς ὢν.» (Ἀριστ. Φυσ. Θ. 5.256,24 — Π.τ.Μ.).

E.Γ.Δ. IΩANNINA 2008

ὑποστατικές οὐσίες τὸν χαρακτήρισε σὰ μιά λεπτή καὶ ραφινάτη ὕλη, προικισμένη μὲ τὴν εἰδικὴ ἰδιότητα τῆς σκέψης. Ὄταν παραδεχτοῦμε μιά γιὰ πάντα τὸ χαρακτήρα τοῦτο, ἡ ἐπίδραση τῆς ὕλης αὐτῆς ἐπάνω σὲ μιὰν ἄλλην ὕλη θάπρεπε νὰ εἶναι ἀκριβῶς παρόμοια μὲ τὴν ἐπίδραση μιᾶς ἄλλης οὐσίας ἐπάνω σὲ μιὰ τρίτη, δηλαδὴ μιὰ μηχανικὴ ἐνέργεια διὰ τῆς ὠθήσεως καὶ τῆς συγκρούσεως. Ὅπωςδὴποτε, κατεῖχε τώρα μιὰ οὐσία ποὺ κινεῖται ἀφ' ἐαυτῆς καὶ κινεῖ ἄλλες, τῆς ὁποίας ἡ κίνηση, συνεπῶς, δὲν προέρχεται ἐκ τῶν ἔξω καὶ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ κανένα. Πῶς θὰ ἔπρεπε νὰ φαντασθῆ κανεὶς αὐτὴ τὴν αὐθόρμητη κίνηση, ἦταν σχεδὸν ἀδιάφορο· μπορεῖ νὰ ἦτανε κάτι ποὺ νὰ μοιάζει μὲ τὸ πῆγαιν· ἔλα μικρῶν, λεπτότατων σφαιριδίων χαλκοῦ.

Ἀνάμεσα σ' ὅλα τὰ προβλήματα τὰ σχετικὰ μὲ τὴν κίνηση δὲν ὑπάρχει ἀκανθωδέστερο ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ ἀφορᾶ τὴν καταγωγή τῆς κίνησης. Ἄν πραγματικὰ μπορούμε νὰ φαντασθοῦμε ὅλες τὶς ἄλλες κινήσεις ὡς συνέπειες καὶ ἀποτελέσματα, ἀπομένει πάντα νὰ ἐξηγήσουμε τὴν πρώτη ἀπ' τὶς κινήσεις αὐτές, ἀλλὰ σὲ μιὰ σειρά μηχανικῶν κινήσεων ὁ πρῶτος κῆκος δὲ μπορεῖ νὰ εἶναι μιὰ μηχανικὴ κίνηση, πρᾶγμα ποὺ θὰ ἰσοδυναμοῦσε μὲ τὸ νὰ παραδεχτοῦμε τὴν παράλογη ἰδέα τῆς *causa sui*⁽¹⁾. Ὅσο τόσο δὲ μπορούμε ν' ἀναγνωρίσουμε στὰ αἰώνια καὶ ἀνεξάρτητα πρᾶγματα μιὰν αὐθόρμητη κίνηση ποὺ θὰ τοὺς ἐδίδετο ἀπ' τὴν ἀρχή, μὲ τὴν ὑπαρξη. Γιατὶ εἶναι ἀδύνατο νὰ φαντασθοῦμε μιὰ κίνηση χωρὶς μιὰ διεύθυνση καὶ μιὰ τάση. Εἶναι πάντα σχετικὴ κι' ἐξαρτημένη. Ἄλλ' ἓνα πρᾶγμα παύει νὰ ὑφίσταται καθ' ἐαυτὸ καὶ νὰ εἶναι αἰώνιο, μόλις συνδέεται ἀναγκαστικὰ καὶ ἀπὸ φυσικοῦ τοῦ μ' ἓνα ἄλλο πρᾶγμα ποὺ ὑφίσταται ἔξω ἀπ' αὐτό. Σ' αὐτὴ τὴν περιπλοκὴ ὁ Ἀναξαγόρας νόμισε πῶς βρῆκε βοήθεια καὶ σωτηρία σ' αὐτὸν τὸ *Νοῦς* ποὺ κινεῖται ἀφ' ἐαυτοῦ καὶ δὲν ἐξαρτᾶται παρὰ μόνον ἐξ ἐαυτοῦ καὶ τοῦ ὁποίου ἡ οὐσία εἶναι ἀρκετὰ σκοτεινὴ καὶ σκεπασμένη γιὰ νὰ μᾶς κρύβει ὅτι ἀνακηρύσσοντάς τὸν προϋποθέτομε κατὰ βάθος αὐτὴ τὴν ἴδια ἀπαγορευμένη *causa sui*. Ἡ ἐμπειρικὴ σκέψη παραδέχεται ἐπίσης ὅτι ἡ παράσταση δὲν εἶναι μιὰ *causa sui*, ἀλλὰ μιὰ ἐγκεφαλικὴ ἐνέργεια· εἶναι ἀναγκασμένη νὰ πιστέψη πῶς εἶναι περίεργος παραλογισμὸς νὰ χωρίζει ἀπὸ τὴν αἰτία τοῦ τὸ πνεῦμα, ποῦναι προϊόν τοῦ ἐγκεφάλου, καὶ νὰ φαντάζεται πῶς ὑφίσταται ἀκόμη. Αὐτὸ ἔκανε ὁ Ἀναξαγόρας: λησμόνησε τὸν ἐγκέφαλο, τὴν καταπληκτικὴν του δεξιότητα, τὴν λεπτότητα καὶ τὴν πολυπλοκότητα τῶν ἀνακυκλήσεων καὶ τῶν λειτουργιῶν του καὶ διακήρυξε τὴν ὑπαρξη τοῦ «πνεύματος καθ' ἐαυτό». Αὐτὸ τὸ «πνεῦμα καθ' ἐαυτό» ἦταν προικισμένο μὲ πρωτοβουλίες, μόνο ἀπ' ὅλες τὶς οὐσίες διέθετε πρωτοβουλία. Θαυμαστὴ ἀνακάλυψη! Σὲ μιὰν ὁποιαδήποτε στιγμή μπορούσε ν' ἀρχίσῃ νὰ κινεῖ τὰ πρᾶγματα ἔξω ἀπὸ τὸν ἐαυτὸν τοῦ ἢ, ἐπὶ αἰῶνες, νὰ μὴν ἀσχολεῖται παρὰ γιὰ τὸν ἐαυτὸν του. Κοντολογίς ὁ Ἀναξαγόρας παραδέχεται πῶς ὑπῆρξε, στὸ ξεκίνημα τῶν καιρῶν, μιὰ *πρῶτη κίνηση* ποὺ ἦταν κατὰ κάποιον τρόπο τὸ σπέρμα ὅλου τοῦ γίνεσθαι, δηλαδὴ κάθε μεταβολῆς, κάθε μετατόπισης, κάθε ἐπανάστασης τῶν αἰώνιων οὐσιῶν καὶ τῶν μορίων των. Κι' ἂν ἀκόμη τὸ πνεῦμα εἶναι ἀφ' ἐαυτοῦ αἰώνιο, δὲν εἶναι διόλου ὑποχρεωμένο νὰ ἐξαντλεῖται ἀπὸ αἰῶνων κινώντας πρὸς ὅλες τὶς διευθύνσεις μόρια ὕλης, σ' ὅλες δὲ τὶς περιπτώσεις ὑπῆρξε μιὰ ἐποχὴ ἢ μιὰ κατάσταση τῶν μορίων αὐτῶν τῆς ὕλης — ἀδιάφορο ἂν ἡ διάρκειά της ὑπῆρξε μακρὰ ἢ σύντομη — ποὺ σ' αὐτὲς ὁ *Νοῦς* δὲν εἶχεν ἐπενεργήσει ἀκόμη καὶ στίς ὁποῖες τὰ μόρια αὐτὰ δὲν κινουῦνταν ἀκόμη. Εἶναι ἡ περίοδος ποὺ ὁ Ἀναξαγόρας ὀνομάζει χάος.

XVI

Τὸ χάος τοῦ Ἀναξαγόρα δὲν εἶναι ἔννοια ἀμέσως πρόδηλη. Γιὰ νὰ τὴ συλλάβει κανεὶς, πρέπει νὰ ἔχει ἀντιληφθῆ τὴν εἰκόνα ποὺ ὁ φιλόσοφος μᾶς εἶχε σχηματίσει περὶ τοῦ γίνεσθαι. Γιατὶ ἀπαιτεῖται γι' αὐτό, ὅλες οἱ πρωτόγονες ὑποστάσεις, ποὺ ὑπῆρξαν πρὶν ἀπὸ κάθε κίνηση, νὰ εἶναι ἀναγκαστικὰ ἓνα ἀπόλυτο μίγμα ἀπ' ὅλα τὰ «σπέρματα τῶν πραγμάτων»⁽²⁾, κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ Ἀναξαγόρα, μίγμα

ποὺ τὸ φανταζόταν σὰ μιὰ ἐσωτερικὴ ζύμωση ὄλων τῶν πραγμάτων, ὡς τ' ἀκρότατα τοὺς μόρια, ἀφοῦ προηγουμένως ὅλες αὐτὲς οἱ πρωτόγονες οὐσίες κοπανίζονταν σ' ἓνα γουδί καὶ μεταβάλλονταν σὲ σκόνη ἀπὸ ἄτομα, σὲ τρόπο ποὺ νὰ μποροῦν ν' ἀνακινηθοῦν μαζὶ σ' αὐτὸ τὸ χάος σὰν σὲ χωνευτήρι. Θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πῆ πῶς ἡ ἀντίληψη τοῦτῃ τοῦ χάους δὲν ἔχει τίποτε τὸ ἀναγκαῖο, καὶ πῶς ἦταν ἀρκετὸ νὰ παραδεχτοῦμε μιὰν ὁποιαδήποτε καὶ τυχαία θέση ὄλων αὐτῶν τῶν ὑποστάσεων, χωρὶς νὰ κάνουμε λόγο γιὰ τὴν ὑποδιαίρεσή τους στὸ ἀπειρο. Θ' ἄρκοῦσε νὰ ἦταν ταχτικὰ παρατεθειμένες, χωρὶς νὰ ἔχουν ἀναμιχθῆ, οὔτε κυρίως ζυμωθῆ σὲ τέτοια

(1) Αὐτοαίτιας.

(2) «... τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων χρὴ δοκεῖν ἐνεῖναι πολλὰ τε καὶ παντοῖα ἐν πᾶσι τοῖς συγκρινομένοις καὶ σπέρματα πάντων πραγμάτων καὶ ἰδέας παντοίας ἔχοντα καὶ χροίας καὶ ἡδονάς.» Ἀναξ. Β. (315, 4) Βλ. Diels, Fr. (Π.τ.Μ.).

βαθμό. Πῶς ἔφτασε ὁ Ἀναξαγόρας σ' αὐτὴ τὴ δύσκολη καὶ πολύπλοκη παράσταση; Μὲ τὴν ἐμπειρικὰ δοσμένη ἀντίληψή του περὶ τοῦ γίνεσθαι, καθὼς εἶπα. Στὴν ἀρχὴ ἀντλήσε ἀπὸ τὴν πείρα του μιὰ πρόταση ἐξαιρετικὰ πρωτότυπη σχετικὰ μὲ τὸ γίνεσθαι, καὶ ἡ πρόταση αὐτὴ εἶχε ὡς συνέπειά της τὴ θεωρία αὐτὴ περὶ τοῦ χάους.

Παρατηρώντας τὰ φαινόμενα τῆς γέννησης μέσα στὴ φύση, χωρὶς νὰ καταφεύγει σὲ κανένα προγενέστερο σύστημα, ὁ Ἀναξαγόρας κατέληξε σ' αὐτὴ τὴν ἰδέα, πῶς τὸ πᾶν ἐκ τοῦ παντός γίνεται⁽¹⁾ ἦταν ἡ πεποίθησή του ὡς φυσιολόγου, βασιζομένου σὲ πολυσύνθετὰ συμπεράσματα, ἐξαιρετικὰ φτωχὰ κατὰ βάθος, αὐτὸ ἀναντιρρήτως. Νὰ ποιά εἶναι ἡ ἀπόδειξή του: ἂν ἀκόμη καὶ τὸ ἀντίθετο μπορεῖ νὰ γεννηθῆ ἀπὸ τὸ ἀντίθετο, λόγου χάρη τὸ μαῦρο ἀπὸ τὸ λευκὸ, ὅλα εἶναι δυνατὰ, ἀλλ' αὐτὸ δὲν συμβαίνει παρὰ μόνον ὅταν τὸ λευκὸ χιόνι λυώνει σὲ μαῦρο νερό⁽²⁾. Ἐξηγοῦσε τὴ θρέψη τοῦ σώματος ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ τροφές θὰ πρέπει νὰ περιεῖχαν ἀθέατα μόρια σάρκας, αἵματος καὶ ὀστέων πού ἀποσυντίθενται καὶ μὲ τὴ θρέψη ἐνώνονται μὲ τὸ ἀντίστοιχό τους μέσα στὸ σῶμα. Μ' ἂν τὸ πᾶν μπορεῖ νὰ γεννηθῆ ἀπὸ τὸ πᾶν, τὸ στερεὸ ἀπὸ τὸ ρευστό, τὸ σκληρὸ ἀπ' τὸ μαλακὸ, τὸ μαῦρο ἀπὸ τὸ λευκὸ, ἡ σὰρκα ἀπὸ τὸ ψωμί, εἶναι γιατί τὸ πᾶν περιέχεται στὸ πᾶν⁽³⁾. Τὰ ὀνόματα τῶν πραγμάτων δὲν ἐκφράζουσαν τότε παρὰ τὴν ὑπεροχὴ μιᾶς οὐσίας σχετικὰ μὲ τις ἄλλες πού βρίσκονται σὲ μικρότερες μᾶζες, σχεδὸν ἀνεπαίσθητες. Στὸ χρυσάφι, δηλαδὴ σ' ὅτι ὀνομάζουμε *a rotiore*⁽⁴⁾ χρυσάφι, θὰ περιέχεται καὶ ἀσημι καὶ χιόνι καὶ ψωμί καὶ κρέας, ἀλλὰ σὲ μικρότατα μόρια. Τὸ σύνολο φέρει τὸ ὄνομα τῆς κυρίαρχης οὐσίας πού εἶναι τὸ χρυσάφι⁽⁵⁾.

Πῶς ὁμοῦς εἶναι δυνατό μιὰ οὐσία νὰ ὑπερισχύει καὶ νὰ γεμίζει ἓνα πρᾶγμα σὲ

μεγαλύτερη ποσότητα ἀπ' τις ἄλλες οὐσίες; Ἡ πείρα ἀποδεικνύει πῶς ἡ ὑπεροχὴ αὐτὴ παράγεται σιγά-σιγά μὲ τὴν κίνηση. Εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς ἐξέλιξης (processus) πού ὀνομάζουμε κοινῶς γίνεσθαι. Ἀντίθετα, τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ πᾶν εἶναι στὸ πᾶν, δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἐξέλιξης, εἶναι ὁ ὅρος κάθε γίνεσθαι καὶ κάθε κίνησης, εἶναι, συνεπῶς, προγενέστερο ἀπὸ κάθε γίνεσθαι. Μ' ἄλλα λόγια: ἡ ἐμπειρικὴ πραγματικότητα διδάσκει ὅτι τὸ ὁμοιο ἐνώνεται ἀδιάκοπα μὲ τὸ ὁμοιο, λόγου χάρη μὲ τὴ θρέψη· συνεπῶς τὰ στοιχεῖα αὐτὰ δὲν ἦτανε παρατεθειμένα οὔτε ἐνωμένα ἀρχικά, ἀλλὰ χωρισμένα. Ἀντίθετα, στὰ ἐμπειρικὰ φαινόμενα πού ἀντικρούουμε, τὸ ὁμοιο ἐξάγεται πάντα ἀπὸ τὸ διαφορετικὸ καὶ παρασύρεται πέρα (λ.χ. τὰ μόρια τῆς σάρκας πού βγαίνουν ἀπὸ τὸ ψωμί μὲ τὴ θρέψη). Τὸ μίγμα τῶν διαφόρων οὐσιῶν εἶναι, λοιπόν, ἡ πρωτόγονη μορφή τῆς σύνθεσης τῶν πραγμάτων καὶ εἶναι προγενέστερο μέσα στὸ χρόνο ἀπὸ κάθε γίνεσθαι καὶ ἀπὸ κάθε κίνηση. Ἄν, λοιπόν, ὅτι ὀνομάζουμε γίνεσθαι εἶναι μιὰ ἀποσύνθεση καὶ προϋποθέτει τὸ μίγμα, πρέπει νὰ διερωτηθοῦμε ποιὸς ἔπρεπε νὰ εἶναι στὴν ἀρχὴ ὁ βαθμὸς τοῦ μίγματος αὐτοῦ, αὐτοῦ τοῦ φύρδην-μίγδην. Μολονότι ἡ ἐξέλιξη, πού εἶναι μιὰ κίνηση τοῦ ὁμοίου, τὸ γίνεσθαι, διαρκεῖ ἀπὸ ἀμέτρητο χρόνο, ἀναγνωρίζεται ὡστόσο πῶς, ἀκόμη καὶ σήμερα, ὅλα τὰ πρᾶγματα περιέχουν ὑπολείμματα καὶ σπέρματα ὄλων τῶν ἄλλων πραγμάτων, ὅτι τὰ σπέρματα αὐτὰ περιμένουν νὰ διαχωρισθοῦν καὶ ὅτι δὲν πετυχαίνεται παρὰ ἐδῶ κ' ἐκεῖ μιὰ ὑπεροχὴ τοῦ ἑνὸς ἀπ' αὐτὰ. Τὸ πρωτόγονο μίγμα θὰ ἦταν ὀλοκληρωτικὸ, δηλαδὴ θὰ ἔφτανε ὡς τὸ ἀπειροστό, γιατί χρειάζεται ἀτέλειωτος χρόνος γιὰ νὰ τὸ ξεδιαλέξει κανεὶς. Δὲν ξεχνᾶμε ποτέ, σ' ὅλα αὐτὰ, ὅτι ἐκεῖνο πού κατέχει τὸ οὐσιῶδες ὄν εἶναι διαιρετὸ στὸ ἀπειρο, χωρὶς νὰ χάνει ποτέ τὴν εἰδικὴ του φύση.

Ξεκινώντας ἀπ' αὐτὲς τις προϋποθέσεις ὁ Ἀναξαγόρας φαντάζεται τὴν ἀρχέγονη ὑπόσταση τοῦ κόσμου σχεδὸν σὰ μιὰ κοιντοποιημένη μᾶζα ἀπειρα μικρῶν ὀλικῶν στοιχείων, πού τὸ καθένα τους εἶναι εἰδολογικὰ ἀπλό καὶ δὲν κατέχει παρὰ μιὰ μόνη ποιότητα, μὰ σὲ τρόπο πού καθεμιὰ ἀπ' τις εἰδολογικὲς αὐτὲς ποιότητες ἀντιπροσωπεύεται σ' ἀπεριόριστον ἀριθμὸ μεμονωμένων στοιχείων. Ὁ Ἀριστοτέλης ὠνόμασε τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ὁμοιομερείας⁽¹⁾, γιατί εἶναι τὰ ὁ-

(1) «... καὶ οὕτως ἂν εἴη ἐν παντί πάντα· οὐδὲ χωρὶς ἔστιν εἶναι, ἀλλὰ πάντα παντός μοῖραν μετέχει.» Ἀναξ. Β. 6. (316, 9). Πρβ. Σιμπλ. Περὶ Ἀστ. 460, 4. «... ὄρων οὖν πᾶν ἐκ παντός γινόμενον...» (Π.τ.Μ.).

(2) «... ὁ Α. τῷ λευκῆν εἶναι τὴν χιόνα ἀντιτίθει ὅτι ἡ χιών ὕδωρ ἐστὶ πεπηγός, τὸ δὲ ὕδωρ ἐστὶ μέλαν, καὶ ἡ χιών ἄρα μέλαινα ἐστίν.» Σέξτου Ἐμπειρικοῦ, «Πυρρώνειοι Ὑποτυπώσεις» I. 33: Ἐπίσης: «οὐ μόνον δὲ τῶν σωμάτων ἀλλὰ καὶ τῶν χρωμάτων ταῦτα κατηγορεῖ, καὶ γὰρ ἐνεῖναι τὸ λευκὸν τῷ μέλανι.» Ἀναξ. Β. 10 (317, 23) (Π.τ.Μ.).

(3) «... ἐδόκει γὰρ αὐτῷ ἀπορώτατον εἶναι, πῶς ἐκ τοῦ μὴ ὄντος δυνατὰ τι γίνεσθαι ἢ φθεῖρεσθαι εἰς τὸ μὴ ὄν· τροφήν γοῦν προσφερόμεθα ἀπλήν καὶ μονοειδή, ἄρτον καὶ ὕδωρ καὶ ἐκ ταύτης τρέφεται θρίξ φλέψ ἀρτηρία σὰρξ νεῦρα ὀστέα καὶ τὰ λοιπὰ μόρια. τούτων οὖν γινομένων ὁμολογητέον ὅτι ἐν τῇ τροφῇ τῇ προσφερομένῃ πάντα ἐστὶ τὰ ὄντα, καὶ εἰς τῶν ὄντων πάντα αὐξεται· καὶ ἐν ἐκείνῃ ἐστὶ τῇ τροφῇ μόρια αἵματος γεννητικὰ καὶ νεύρων καὶ ὀστέων καὶ τῶν ἄλλων· ἃ ἦν λόγῳ θεωρητὰ μόρια...» Αστ. I, 3, 5 Δοξογ. 279) (Π.τ.Μ.).

(4) Καθ' ὑπεροχῆν.

(5) «χρυσὸς γὰρ φαίνεται ἐκείνο, ἐν ᾧ πολὺ χρυσίον ἐστὶ καίτοι πάντων ἐνόντων.» Σιμπλ. Φυσ. 27, 2. Βλ. Diels Fragmente. Ἀναξ. Α. 41 (301, 2) (Π.τ.Μ.).

(1) Πρβ. Ἀριστ. Φυσ. Γ. 4. 203, 19: «Ὅσοι δ' ἀπειρα ποιοῦσι τὰ στοιχεῖα, καθάπερ Ἀναξαγόρας καὶ Δημόκριτος, ὁ μὲν ἐκ τῶν ὁμοιομερῶν, ὁ δ' ἐκ τῆς πανοπερμίας τῶν σχημάτων, τῇ ἀφῆ συνεχῆς τὸ ἀπειρον εἶναι φασίν καὶ ὁ μὲν ὀτιοῦν τῶν μορίων εἶναι μίγμα ὁμοίως τῷ παντί διὰ τὸ ὄραν ὀτιοῦν ἐξ ὀτιοῦν γινομένον. — Σιμπλ. Περὶ Ἀστ. 460, 4: ἐπειδὴ δὲ ὁ μὲν Ἀναξαγόρας τὰς ὁμοιομερείας, ὁ δὲ Δημόκριτος τὰς ἀτόμους ἐκάτερος τῷ πλήθει ὡς ἀρχὰς ὑπο-

μοια μεταξύ των μέρη ἑνὸς ὅλου ὁμοίου μὲ τὰ μέρη του. Θὰ ἦτανε πλάνη ὅμως νὰ ἐξομοιώσουμε αὐτὸ τὸ πρωτόγονο φύρδην-μίγδην ὅλων τῶν στοιχείων, αὐτῶν τῶν «σπερμάτων πάντων χρημάτων», μὲ τὸ ἑνιαῖο ἀρχέγονο στοιχεῖο τοῦ Ἀναξίμανδρου, γιατί αὐτὸ τὸ στοιχεῖο, τὸ ἀποκαλούμενο Ἄπειρο, εἶναι μιά μάζα ἀπόλυτα ὁμοιογενὴς καὶ *sui generis*⁽¹⁾, ἐνῶ τὸ χάος τοῦ Ἀναξαγόρα εἶναι ἓνα ἄθροισμα διαφόρων στοιχείων. Ἀναντίρρητα θὰ μπορούσε νὰ πῆ κανεὶς γι' αὐτὸ τὸ ἄθροισμα τῶν στοιχείων ὅτι θὰ ἔλεγε γιὰ τὸ Ἄπειρο τοῦ Ἀναξίμανδρου, κι' αὐτὸ ἔκανε ὁ Ἀριστοτέλης: «δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι οὔτε ἄσπρο, οὔτε γκριζο, οὔτε μαῦρο, οὔτε ἄλλου ὁποιοῦδήποτε χρώματος» εἶναι ἀνούσιο, ἀγευστο, καὶ στὸ σύνολό του χωρὶς καθωρισμένη ποσότητα καὶ ποιότητα ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη, τὸ Ἄπειρο τοῦ Ἀναξίμανδρου καὶ τὸ ἀρχέγονο μίγμα τοῦ Ἀναξαγόρα εἶναι ὁμοια. Ἐκτὸς ὅμως ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀρνητικὴ ὁμοιότητα ξεχωρίζουν θετικὰ κατὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ δεύτερο εἶναι σύνθετο ἐνῶ τὸ πρῶτο εἶναι μιά μονάδα. Ὁ Ἀναξαγόρας, μὲ τὴν ὑπόθεσή του περὶ τοῦ χάους, εἶχε τουλάχιστον ἀπέναντι τοῦ Ἀναξίμανδρου αὐτὸ τὸ πλεονέκτημα, δὲν ἦταν δηλαδὴ ὑποχρεωμένος νὰ ἐξαγάγῃ τὸ πλῆθος ἀπὸ τὴ μονάδα, τὸ Γίνεσθαι ἀπὸ τὸ εἶναι.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς ἦταν ὑποχρεωμένος ν' ἀνεχθῆ μιὰν ἐξαίρεση στὸ παγκόσμιο αὐτὸ μίγμα τῶν σπερμάτων: ὁ Νοῦς δὲν ἦταν οὔτε τότε οὔτε καὶ τώρα μεμιγμένος μ' ὅ,τιδήποτε⁽²⁾. Γιατί ἂν ἦταν μεμιγμένος ἔστω καὶ μ' ἓνα ὄν, θὰ ἔπρεπε

τίθεται, τὴν Ἀναξαγόρου πρῶτον ἱστορῶν δόξαν καὶ τὴν αἰτίαν ἡμᾶς διδάσκει, δι' ἣν εἰς τοιαύτην ἦλθεν ὁ Ἀναξαγόρας ὑπόνοιαν, καὶ δείκνυσιν ὅτι οὐ μόνον τὸ ὅλον μίγμα ἄπειρον ἀνάγκη τῷ μεγέθει λέγειν αὐτόν, ἀλλὰ καὶ ἐκάστην ὁμοιομέρειαν ὁμοίως τῷ ὅλῳ πάντα ἔχουσαν ἐνυπάρχοντα, καὶ οὐδὲ ἄπειρα μόνον ἀλλὰ καὶ ἀπειράκις ἄπειρα». (Π. τ. Μ.).

(1) Ἰδιότητα.

(2) «Τὰ μὲν ἄλλα παντὸς μοίραν μετέχει, νοῦς δὲ ἔστιν ἄπειρον καὶ αὐτοκράτης καὶ μέμεικται οὐδενὶ χρήματι, ἀλλὰ μόνος αὐτὸς ἐπ' ἑαυτοῦ ἔστιν. εἰ μὴ γὰρ ἐφ' ἑαυτοῦ ἦν, ἀλλὰ τεφ' ἐμέμεικτο ἄλλῳ, μετείχεν ἂν ἀπάντων χρημάτων, εἰ ἐμέμεικτό τεφ'». Ἀναξ.

κι' αὐτὸς νὰ ἐνυπάρχη, διαιρεμένος στὸ ἄπειρο, σ' ὅλα τ' ἄλλα πράγματα. Ἡ ἀφαίρεση αὐτὴ εἶναι πολὺ ἀμφισβητήσιμη στὴ λογικὴ, δοθέντος ἰδίως τοῦ ὅλικου χαραχτήρα τοῦ Νοῦ πού ἀναλύσαμε πῶς πάνω. Ἐχει κάτι τὸ μυθολογικὸ καὶ φαίνεται ἀυθαίρετη, ἀλλὰ σύμφωνα μὲ τὶς λογικὲς βάσεις τοῦ Ἀναξαγόρα ἦταν ἐντελῶς ἀναπόφευκτη. Τὸ πνεῦμα, διαιρετὸ ἐξάλλου στὸ ἄπειρο ὅπως κάθε ἄλλη οὐσία, διαιρετό, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὄχι ἀπὸ τὶς ἄλλες οὐσίες, ἀλλὰ δι' ἑαυτοῦ, διαιρούμενο καὶ συσσωρευόμενο κατὰ μάζες, ἄλλοτε μεγάλες, ἄλλες μικρές, ἔχει μάζα καὶ ποιότητα αἰωνίως ἀμετάβλητες, κι' ὅ,τι εἶναι πνεῦμα στὴν τωρινὴ τούτη στιγμή, στὸν κόσμον ὁλόκληρο, στὰ ζῶα, στὰ φυτὰ καὶ στοὺς ἀνθρώπους, ἦτανε καὶ πρὶν, χωρὶς ἐπαύξηση οὔτε ἐλάττωση, ἀλλὰ ἀλλιώτικα κατανεμημένο, χίλια τόσα χρόνια πρὶν. Ἄν τὸ πνεῦμα τοῦτο ἦρθε ποτὲ σὲ σχέση μὲ καμιὰν ἄλλην οὐσία, δὲν ἀναμίχθηκε ποτὲ μ' αὐτήν, τὴν ἄδραξε θεληματικά, τὴν ἀναμόχλευσε καὶ τὴν ἀνακίνησε βίαια κατὰ πῶς ἤθελε, μὲ δυὸ λόγια τὴν κυριάρχησε. Αὐτὸ πού ἔχει μόνον τὴν κίνηση ἐντὸς του, κατέχει μόνον ἐπίσης τὴν κυριαρχία στὸν κόσμον καὶ τὴν ἐκδηλώνει, κινώντας τὰ σπέρματα τῆς οὐσίας. Πρὸς ποιά κατεύθυνση ὅμως τὰ κινεῖ; Ἡ μπορεῖ κανεὶς νὰ φαντασθῆ μιὰ κίνηση χωρὶς διεύθυνση καὶ χωρὶς δρόμο; Τὸ πνεῦμα εἶναι τόσο ἰδιότροπο στὶς παρορμήσεις του, ὅσο καὶ στὴν ἐκλογὴ τῶν στιγμῶν ὅπου δίνει ἢ ἐπιφυλάσσει τὶς παρορμήσεις του; Κοντολογίς, εἶναι μήπως ἡ τύχη, δηλαδὴ ἡ πιὸ τυφλὴ ἀυθαίρεσία πού βασιλεύει στὸν πυρῆνα τῆς κίνησης; Εἰσδύουμε ἐδῶ στὰ ἄδυτα τῶν ἀδύτων τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Ἀναξαγόρα.

(Ἄκολουθεῖ)

B. 12 (318, 6). Πρβ.: Πλάτ. Κρατύλ. 413: «εἶναι δὲ τὸ δίκαιον ὃ λέγει Α. νοῦν εἶναι τοῦτο· αὐτοκράτορα γὰρ αὐτὸν ὄντα καὶ οὐδενὶ μεμειγμένον πάντα φησὶν αὐτόν κοσμεῖν τὰ πράγματα διὰ πάντων ἰόντα...» καὶ Ἀριστ. Φυσ. Θ. 5. 256, 24 «διὸ καὶ Ἄ. ὁρθῶς λέγει τὸν νοῦν ἀπαθῆ φάσκων καὶ ἀμιγῆ εἶναι, ἐπειδή-περ κινήσεως ἀρχὴν αὐτὸν ποιεῖ εἶναι. ὅτῳ γὰρ ἂν μόνως κινῶν ἀκίνητος ὢν καὶ κρατοῖη ἀμιγῆς ὢν.» (Π.τ.Μ.).

ΝΕΟΙ ΠΟΙΗΤΑΙ

ΞΕΨΥΧΗΣΕ ΤΟ ΡΟΔΟ

Ξεψύχησε τὴ νύχτα τὸ ρόδο
Στὴν κρύα τοῦ χειμῶνα ἀγκάλη.
Ὡ! δῆτε μαραμμένο πῶς γέρνει
Τὸ χλωμὸ του κεφάλι.

Καὶ ὁ ἀνεμος γύρω του κλαίει
Σιγαλὰ τὴν ἀγνὴν ὁμορφιά του
Καὶ μὲ πόνον θαρεῖς πῶς χαϊδεύει
Τὰ λευκὰ πέταλλά του.

Νὰ χύσουμε κι' ἐμεῖς ἓνα δάκρυ,
Τὸ στερνὸ στὸ φτωχὸ λειψανό του,
Ἐνα δάκρυ στὴ χάρη πού σβύνει,
Στὸ ψυχρὸ μέτωπό του;

Μὴ θρηνήσετε, φίλοι, τὸ ρόδο.
Νικητὴς εἶναι ὁποῖος πεθαίνει
Καθρεφτίζοντας φῶς κι' εὐωδιά
Καλωσύνης σκορπώντας πηγαίνει.

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΡΕΣΤΟΒΙΤΣ